

Dokuz Eylül Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Felsefe Bölümü

EPİSTEMOLOJİ/BİLGİ FELSEFESİ
Ders Notları
- Taslak -

Doç. Dr. Doğan Göçmen

Duyusallık, Duyusal Olan ve Rasyonel Olan (Devam)

Bilgi edinim ve bilimsel araştırma sürecinde “duyusal olan” ve “rasyonel olan” bir bütünlüğün farklı fakat ortak öğeleri olarak ortaya çıkarlar. Bu bağlamda “duyusal olan”, “rasyonel olan” için gerekli/zorunlu fakat yeterli önkoşulu oluşturmamaktadır (Locke ve Kant’ın bilgi kaynaklarımızdan bahsederken iki farklı damara veya köke işaret etmiş olmasını hatırlayalım).

Buna karşın rasyonel olan, duyusal olana geri dönüşümlü etkide bulunmaktadır ve onu belli bir biçimde etkileyip biçimlendirmektedir. Örneğin neyi nasıl gördüğümüzün görmeve görmek istediğimizi bilinçli olarak arama durumunda olduğu gibi. Hayatımızda metafiziksel kavram ve kategorilerin giderek artması, metafiziksel dünyamızın giderek genişlemesi sonucu, rasyonel olanın, duyusal olan üzerindeki etkisi giderek artmaktadır ve hatta artık bazı durumlarda rasyonel olanın, duyusal olanı belirlediğini dahi ileri sürebiliriz.

Burada bazı durumlarda duyusal olanın rasyonel olan tarafından belirlenebileceğinden bahsediyorsak bunun tarihsel anlamda değil, bugünkü mevcut durum olarak alınması gerekmektedir. Zira bugün eğer bazı koşullarda rasyonel olan, duyusal olanı belirliyorsa, bu, tarihsel olarak rasyonel olanın oluşmasında ve bazı durumlarda belirleyici duruma gelmesinde kökensel olarak duyusal olanın belirleyici işlevinin yadsındığı anlamında alınmamalıdır. Tarihsel olarak duyusal olan kökensel ilk olandır. Rasyonel olanın oluşmasının nedeni/kaynağı duyusal olandır. Kökensel olma anlamında alınması koşuluyla burada ifade edilmek istenen ilkeyi, Locke’tan hareketle Latince bir deyim ile “nihil est in intellectu quod non prius fuerit in sensu” (“Daha önce duyusal olanda olmayan hiçbir şey anlama yetisinde değildir”) olarak dile getirmek mümkündür –ki örneğin Descartes gibi Rasyonalist okulun temsilcilerinin karşıtı olan Empiristlerin hepsinin çıkış noktası bu ilkedir denebilir.

Rasyonalistler ve Empiristler arasında bir senteze ulaşmaya çalışan Kant bile aslında -kavramın belli bir anlamında- bu duruştan hareket etmektedir. Şöyle diyor Kant:

Fakat bütün düşüncenin duyusallıkla ilişkilmesi (...) gerekir; çünkü bize nesnenin başka bir biçimde verilmesi mümkün değildir.

İ. Kant, *Kritik der reinen Vernunft (Salt Aklın Eleştirisi)*, B33.

O halde köken bakımından ‘duyusal olan olmadan rasyonel olanın olması mümkün değildir’ denebilir.

A). Duyusal Olan

“Duyusal Olan” nedir? Duyusal olan, “İlk Sinyal Sistemi” temelinde oluşur/ortaya çıkar. Çıkış noktası nöro-fizyolojik süreçlerdir. Söz konusu süreçler, insanın alımlayıcılarının, alımlanan uygun etkileri alımlaması ve bu etkilerin sistemin kendi sinyallerine dönüştürülmesiyle başlar.

Duyusal olanın sinir sisteminin kanalları aracılığıyla zamansal olarak da peş peşe gelen, beyin duyusallıktan “sorumlu” merkezlerine iletilmektedir. Burada son derece karmaşık, aynı zamanda düşünsel olan unsurları da içeren refleksiyonlar (yansıl düşünüm) gerçekleşmektedir.

Yukarıda kullanılan “zamansal-olarak da peş peşe gelen” kavramının “mekânsal-zamansal” etkinliğin oluşması anlamında alınması/anlaşılması gerekmektedir.

Duyumsayan, etki eden nesnenin tekil etkilerini resmederken, yani temel olarak “yoğunluk”, “nitelik”, “süre” ve “mekânsal koordinatlar” temel alırken; algılama yetisi, bilgisi edinilmek istenen nesneye dair alımlanan verileri olarak bütünlüklü bir tabloya dönüştürür ve burada karakteristik özelliklerini, bütünlüğünü ve yapısallığını resmeder. Yani algılanan nesnenin bütünlüklü bir tablosunu oluşturur. Genel olarak bu bütünlüklü tablonun, bütünlüklü bir sistem oluşturan birçok analiz edenin (çözümleyeninin) işlevsel etkisi ile oluştuğu ileri sürülür. Bu süreçte genel olarak analiz edenlerin arasından bir analiz edenin “yönlendirici” rolü olduğundan hareket edilmektedir.

Yukarıda söylenenlerden de görülebileceği gibi, duyusal olandan, duyumsayan ve algılayanın bütünlüklü birliği anlaşılmaktadır. Duyumsayan ve algılayan, kısacası duyumsal olan söz konusu olduğunda hep bir nesnenin mevcut olduğu ve hâlihazırda bulunduğu hareket edilmektedir.

Daha önceki dersimizde “duyusal tasarım” kavramının ne anlama geldiğini ele almıştık. Buraya hatırlatmak tekrarlamak istiyorum: Duyumsanan ve algılanan, bilgi öznesinin bilgi nesnesiyle ilişkilendiği andır. Duyusal tasarımda nesneyle doğrudan nesneyle kurulu olan ilişki anını betimlemez. Duyusal tasarım, geçmişte algılanmış nesnelerin tasavvur gücü aracılığı ile zihinde düşünsel yeniden üretimini betimlemek için kullanılır. Bu bakımdan duyusal tasarımlar, teorik düşünme ile ilişkilenecek belli bir genelleştirme ve idealize etme (idealleştirme) anlamına da gelmektedir. Duyusal tasarım, yaratıcı fantezinin/kurgunun temel unsurlarındandır.

Buraya hatırlatmak amacıyla literatürde (kaynaklarda) çok anlamlı olarak kullanılan “duyusallık” kavramına dair söylediklerimizi de aktarmak istiyorum: “Duyusallık” (İng. *Sensation*; Al. *Sinnlichkeit*) kavramı, “duyusal olan” (İng. *Sensual*; Al. *Sinnliches*) kavramı ile karıştırılmamalıdır. Duyusal olan doğrudan duyularla ilgili olandır. Duyusallık da duyusal olanla da ilişkilidir. Fakat aynı zamanda dış nesnelere dair duyusal olan üzerinden toplanan duyusal özelliklere de/verilere de işaret eden bir kavramdır. Yani bu kavram ile genel anlamda dış nesnelerin dış duyu organlarıyla algılanabilen özelliklerine de gönderme yapabilir.

B). Rasyonel Olan

Rasyonel olan, “ikinci sinyal sistemi”ne temel oluşturan nöro dinamik süreç üzerine kurulu dış nesnelere ilişkin düşünsel (rasyonel) yansıl (refleksiyon) biçimlerden birisidir.

Rasyonel olanın ifade biçimleri, kavram, önerme, hipotez ve kuramdır. Duyusal olandan farklı olarak rasyonel olan, bakışsal-somut değil, mantıksal-soyut bir ilişkiyi dışa vurur ve nesnel gerçeklikle ilişkisi, dolaysız değil, dolaylıdır.

Buna karşın rasyonel olanın kökeni ve temeli duyusal olandır. Duyusal olandan rasyonel olana doğru ilerleyen ve giderek soyutlaşan (doğrudan oluş yerini dolayımli olana bıraktığı) bir süreç vardır. Bu sürecin sonunda soyutlama yolu ile elde edilen ürün, mantıksal-soyut yansılal bütünlüklü bir tablolardır.

Bu ürün mantıksal soyutlama (İng. “invariance”/Al. “Invarianz” oluşturma) yolu/yöntemi ile elde edilmektedir. Bu soyutlama sürecinde, özel olmayan, tekil ve rastlantısal olan, özel, genel ve zorunlu olandan ayrılır. Diğer bir deyişle özel olmayan, tekil ve rastlantısal olan ayrılıp dışarıda bırakılırken; özel, genel ve zorunlu olan saptanıp tutulur.

Bu soyutlama sürecinde elde edilen teorik ürünün ifade edilış biçimi, işaretlerdir, özellikle dilin araçları olan işaretlerdir: kelime, önerme cümleleri ve simgeler.

Soyutlama sürecinde kelimeler üzerinden kavramlar oluşturulur. Yani soyutlama sürecinin ürünleri kavramlardır.

Nesnelerden etkileniş şekline göre tasarım elde etme yeteneği, duyusallık olarak adlandırılır. O halde nesnelere bize duyusallık üzerinden verilir; ve bize yalnızca o (duyusallık,-DG), bakışlar sunar; fakat anlama yetisi tarafından onlar (bakışlar,-DG) düşünülür ve kavramlar onda (anlama yetisinde,-DG) oluşur.”

İ. Kant, *Kritik der reinen Vernunft (Salt Aklın Eleştirisi)*, B33

Bu kavramlar, duyusal olanda olduğu gibi kavranmaya çalışılan nesneyle duyusal veriler üzerinden doğrudan ilişkilenecek yerine son derece soyut ve dolayımli ilişki kurmamıza olanak sağlar. Bu ilişki, kavramlar üzerinden kurulduğu için artık duyusal olarak algılanabilen teker teker nesnelere kurulan bir ilişki değildir. Duyusal olan üzerinden algılanabilen teker teker nesnelere ilişkilenecek yerine kavramlar üzerinden kurulan ilişki, artık bir nesnelere sınıfında özel olana gönderme yapmaktadır.

Örnekeleyecek olursak: Duyusal olan üzerinden, örneğin ağaçlar sınıfını ele alacak olursak, teker teker A-ağacı, B-ağacı, C-ağacı ile ilişkilendiririz (A-ağacı kaysı ağacı; B-ağacı elma ağacı; C-ağacı, şeftali ağacı olsun). Duyusal olan, insanı dış dünyayla ancak doğrudan ve nesnelere teker teker ilişkilendirebildiği için, duyusal olan bize bu ağaçlarla ancak teker teker ilişki kurma olanağı sunabilir. Yani her üç ağacı da –en azından bir bütün olarak- aynı anda algılamamız mümkün değildir. Buna karşın bütün ağaçlarla aynı anda ilişki kurmamıza ancak rasyonel olan sağlayabilir. Kelimelerden kazanılan kavramlar aracılığıyla şeyler sınıfıyla aynı anda ilişki kurmak, onları birbiriyle özel olarak ilişkilendirerek mümkün olur. Diğer bir deyişle kaysı ağacının, kaysı ağacı olmasından, elma ağacının, elma ağacı olmasından, şeftali ağacının, şeftali ağacı olmasından soyutlayarak her üç farklı ağacı ağaç olma ortak özelliği (“ağaçlık” özelliği) üzerinden ilişkilendirmiş oluruz. Dolayısıyla her üç ağaç ile rasyonel olan üzerinden aynı anda ilişki ancak “ağaç” kavramıyla mümkündür. Ağaç kavramı bize bütün ağaçları aynı anda birden ancak onları birbiriyle özel olarak ilişkilendirerek verir.

O halde kavramlar, en önemli kuramsal araçlardır ve şeylerle özel ilişki kurmamıza, genel olanı kavramımıza yardımcı olurlar. Kavramlar önermeler formüle etmemiz olanak sunar. Kurulan önerme cümleleri aracılığıyla kavramlar, nesnelere arasında ve nesnelere ile özellikleri arasında ilişki kurmamıza sağlar.